

byggnadsvård

Vagnhärad's kyrka

Trosa Åby 2:12, Trosa-Vagnhärad socken, Trosa kommun,
Södermanlands län

Antikvarisk kontroll
Utvändig renovering 2010

Eva Wockatz

Vagnhärads kyrka

Trosa Åby 2:12, Trosa-Vagnhärad socken, Trosa kommun,
Södermanlands län

Antikvarisk kontroll
Utvändig renovering 2010

Eva Wockatz

Rapport 2010:2

© 2010 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Landstinget Sörmland
Kultur & Utbildning Sörmland
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkiv.bibliotek@dll.se
www.sorlandsmuseum.se

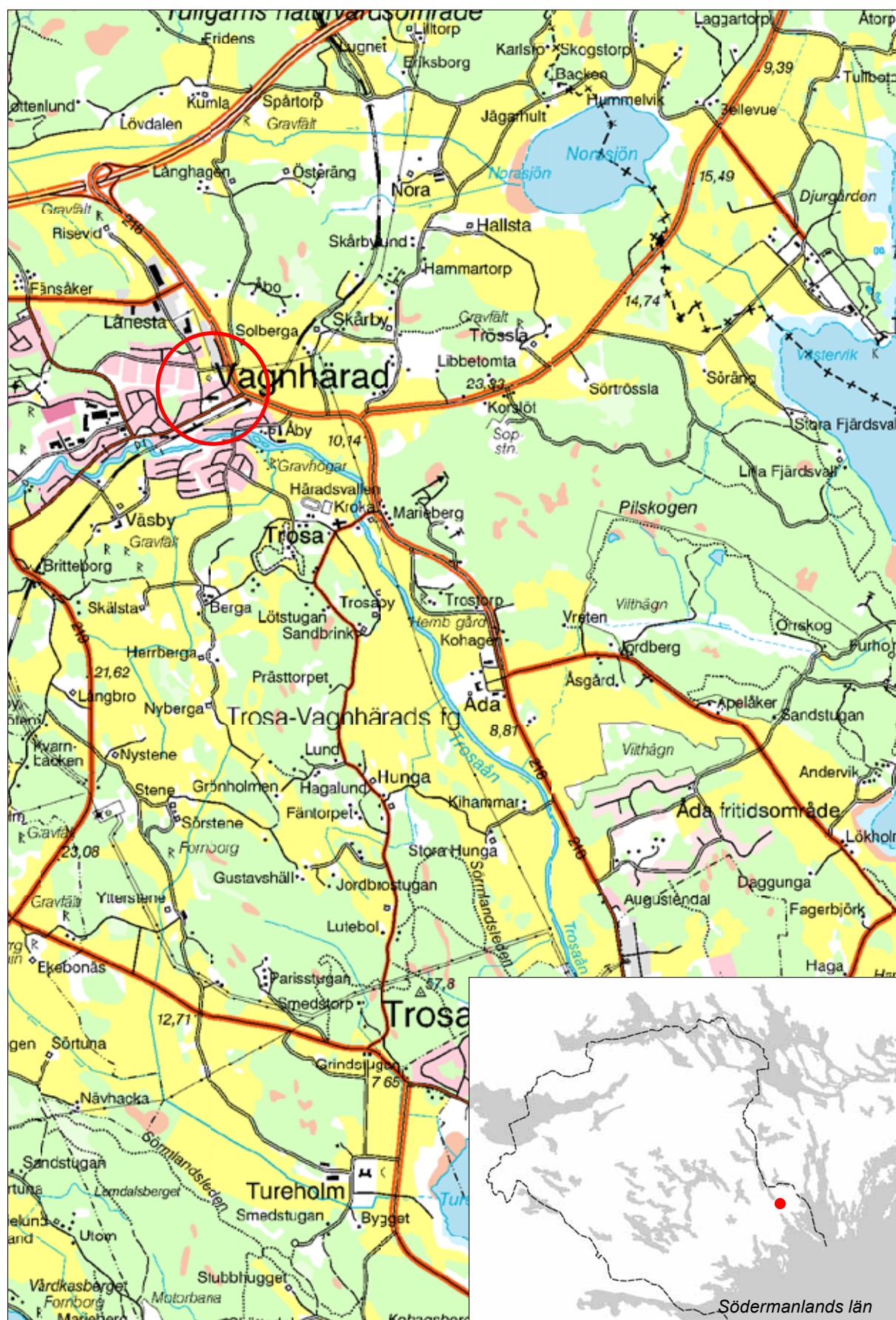
Författare: Eva Wockatz, byggnadsantikvarie
Omslagsbild: Del av fönsternisch på Vagnhärads kyrka efter renoveringen (D10-861)
Foto, där ej annat anges: Eva Wockatz, Sörmlands museum
Diarienummer: KN-KUS07-180

Allmänt kartmaterial: ©Lantmäteriverket. Ärende nr MS2006/01672

Nyköping 2010

Innehåll

INLEDNING	5
Sammanfattning av åtgärder	6
Beskrivning av byggnaden	6
Exteriör	6
Kort historik	6
KULTURHISTORISKA VÄRDEN	7
UTFÖRDA ÅTGÄRDER	8
Skadebeskrivning före åtgärder	8
Putsade ytor	14
Fönsterbågar och övriga målade ytor	14
Övrigt	16
Produkt- och materialval	16
KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV	
UTFÖRDA ÅTGÄRDER	16
KÄLLFÖRTECKNING	17
Litteratur	17
Opublicerat material	17
Arkiv	17
ADMINISTRATIVA UPPGIFTER	19

1 Läget för Vagnhärads kyrka. Utsnitt ur gröna kartan, lantmäteriverket 2008.

INLEDNING

Under juni-september 2010 har Vagnhärads kyrkas fasader renoverats. Projektering av åtgärder har utarbetats av Arkitektur & Byggnadsvård AB, "Vagnhärads kyrka arbetsbeskrivning fasadarbeten mm, Arkitektur & Byggnadsvård, 2009-08-13".

Länsstyrelsen i Södermanlands län beslutade den 22 december 2009 med stöd av 4 kap 3 § Lag (1988:950) om kulturminnen mm (KML) att lämna tillstånd till den exteriöra restaureringen. Beslutsunderlaget utgjordes av den ovannämnda arbetshandlingen. I beslutet angavs att arbetenas omfattning och val av material och arbetsmetoder samt val av kulör skulle stämmas av med antikvarisk kontrollant, att en avstämning med beställare och antikvarisk kontrollant skulle göras innan slutligt val av putsbruk gjordes och att ett platsblandat bruk från kulturhistorisk synpunkt är att föredra under förutsättning att det tekniskt fungerar på aktuella ytor. Eventuella tvister angående genomförandet skulle hänskjutas till Länsstyrelsen.

Sörmlands museum fick uppdraget att svara för antikvarisk medverkan vid arbetets genomförande, vilken har utförts av Eva Wockatz. Två byggmöten med kompletterande möten om färgsättning har hållits.

En antikvarisk slutbesiktning utfördes den 16 september 2010. Närvarande var Inger Lager (kyrkofullmäktige) och Jan Nyberg (fastighetsansvarig), Trosa församling, Leif Göthberg (besiktningsman), Arkitektur & Byggnadsvård, Peter Karlsson (entreprenör), Fasadteknik AB, Eva Wockatz (antikvarisk kontroll), Sörmlands museum.

Stiftsstyrelsen har med stöd av 4 kap 16 § Kulturminneslagen beslutat om ersättning för kulturhistoriskt motiverade kostnader i samband med vård och underhåll av kyrkliga kulturminnen, kyrkoantikvarisk ersättning (KAE), för fasadarbetena inom 2010 års ram.

2 Vagnhärads kyrka före renoveringen sett från sydost. (D10-867)

Sammanfattning av åtgärder

Den utvändiga restaureringen har i korthet inneburit följande åtgärder:

- Fasaderna har tvättats och putslagats.
- Fasaderna har målats med kalklimfärg.
- Yttre fönsterbågar har renoverats.
- Stuprör har justerats och lagats.
- Målning har utförts av fönstersnickerier, solbänkar, räcke på torn och ljudluckor, samt ankarjärn.

Beskrivning av byggnaden

Vagnhärads kyrka ligger i utkanten av tätorten Vagnhärad som omges av öppen dalgångsbygd. Tätorten Vagnhärad växte upp kring järnvägsstationen i början av 1900-talet. Kyrkan ligger på en höjd strax öster om järnvägen. I norr ligger församlingshemmet, byggt 1969. Vagnhärads kyrka ligger i ett område som är utpekat som en riksintressant kulturmiljö (D46), trosaåns dalgång. Socknen är rik på fornlämningar.

Exteriör

Fasaderna är spritputsade och avfärgade gula med slätputsade vita omfattningar, vid tornets krön finns en zickzackmönstrad fris. Fönstren är stickbågiga. I korets östra mur finns en vitkalkad nisch efter ett igenmurat fönster. Ingång finns i tornets västra mur.

Långhusets och sakristians sadeltak är täckta av kopparplåt liksom den år 1835 tillkomna tornhuven med lanternin.

Kort historik

Vagnhärads kyrka uppfördes på kungsgårdens Husbys mark under 1200-talet. Under 1300-talet byggdes en sakristia till på korets norra sida. Tornet byggdes troligen i mitten på 1400-talet, då också ett vapenhus uppfördes. Vid slutet av århundradet valvslogs kyrkorummet.

1818 blåste den spetsiga tornspiran ned och tornet täcktes provisoriskt av ett platt brädtak. Den nuvarande huven med lanternin ritades av J W Gerss och uppfördes 1835

3 Vy från öster före renoveringen. (D10-868)

i samband med en stor restaurering. Vid restaureringen putsades interiören om och äldre inventarier togs bort ur kyrkorummet. De stora stickbågiga fönstren högs upp, långhusets tak sänktes och troligen revs också vapenhuset vid detta tillfälle. Samma år spritputsades sannolikt också fasaderna. Omfattningar och hörn markerades med slätputs. Spritputsen avfärgades i gul ton och slätputsen i vit.

1927 genomgick kyrkan en restaurering som leddes av arkitekt K M Westerberg. Fasadernas slätputs omputsades och avfärgades vita. Spritputsen var i bra skick och lämnades orörd. Fönstrens yttre snickerier skulle vitmålas. Några fönster gjordes nya. Innanfönster tillverkades till kyrkorummet. Ny yttertrappa sattes in vid västentrén. Porten i väster var brunmålad och skulle bytas ut och nytt överljusfönster skulle tillverkas.

Kopparplåten lades 1962. Kyrkan hade tidigare tegeltak.

1976 gjordes en utvändig renovering med omputsning, då fasaderna avfärgades i en lejongul ton, som tidigare. Fönsternischerna med en svag brytning med grön umbra.

Spritputsen var i ett relativt bra skick och lagades med Stråbrukens kalkbruk special. Slätputsen skulle enligt beskrivning knäckas ned helt. I beskrivningen anges att fönstersnickerierna skulle skrapas och ommålas med oljefärg. I beskrivningen anges dock också att fönster nytillverkades helt.

KULTURHISTORISKA VÄRDEN

Kyrkan har ett dominerande läge i landskapet och omges av en under 1900-talet flera gånger utvidgad kyrkogård. Kyrkogårdsutvidgningarna visar på tätorten Vagnhärads expansion under det förra seklet.

Vagnhärads kyrka, som flera gånger tillbyggts, har kvar sin senmedeltida utsträckning och murverk. Det kraftiga tornet från 1400-talet är karakteristiskt för östra delen av Södermanland. I tornet hänger den medeltida storklockan från 1400-talet. Exteriören har senare givits en nyklassicistisk prägel med spritputsade fasader, stora rundbågiga fönster och tornhuv med lanternin.

4 Vagnhärads kyrka från söder 1942. Fotograf Ivar Schnell, Sörmlands museums arkiv.

Interiören har en senmedeltida prägel med sina artikulerade stjärnvalv. I stort sett alla delar av kyrkans inredning härrör från 1600- och 1700-talet. De slutna bänkkvarteren från 1700-talet har med sina långa bänkfaser utmed mittgången en sammanhållande verkan på kyrkorummet. Sakristians sakramentsskåp med bevarade dörrar från 1600-talet är ovanlig. De medeltida inventarierna, helgonskulpturer och altarskåp, är viktiga för förståelsen av det medeltida kyrkorummet.

UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Skadebeskrivning före åtgärder

Vagnhärads kyrkas exteriör renoverades utvändigt senast 1976, då fasaderna enligt uppgift i vårdplanen från 1985-87 putsades med Stråbruken kalkbruk Special. Spritputsen var generellt i ett gott skick, med undantag av en del sprickbildningar, främst på tornets övre del. Mindre partier med putsbortfall förekom vid mark och i anslutning till långhusets plåttäckning och tornet östra fasad. Fasaderna hade också en del svarta rinningar på fasaderna och rinningar i fönsternischernas övre del.

5 Fönsterbågarna var tidigare målade i mörk grönt. Sprickor förekom i valvbågens mitt (Slm D10-869).

6 De två senaste kalkavfärgningarna var gula, under var det en vit strykning. Stenarna i spritputsen är relativt skarpa och vassa. (Slm D10-858).

7 Yttersta lagret liknade kulören 94:5, dvs 2100 gr guldocker till 25 kg kalkpasta. (D10-856)

8 Två uppstrykningsprover gjordes till byggmöte 2. Den undre strykningen är kulören 94:5, den övre en blandning med obränd terra (Slm D10-854).

9 Skada på putsen där långhuset möter tornets östra fasad. (Slm D10-855).

De spritputsade fasaderna var ytterst avfärgade i två gula nyanser. Under dessa syntes en vit kulör. Putsen var på flera partier nedsmutsad. Yttersta lagret liknade kulören 94:5, dvs 2100 gr guldocker till 25 kg kalkpasta. Andra lagret var något mörkare och såg ut att innehålla pigmentet obränd terra. Vissa underliggande lager såg ut att vara utförda med järnvitriolpigment.

Fönstersnickerier var målade i grönt, enligt arbetshandling i nyansen NCS 5005-G20Y. Långhusets fönsterbågar är från 1976. Sakristians fönsterbåge är dock äldre. Sakristians fönsterbåge hade under den nuvarande gröna kulören en strykning med bränd umbra 1A-100 och under denna en vit/ljusgrå nyans, eventuellt från 1927.

Porten till långhuset var svart/brunmålad. Ljudluckor var tidigare trätjärade, under senare tid troligen målade med en modernare färg. Fönsterbågarna var i stort behov av renovering, med sprucket fönsterkitt och "krokodil"-flagande färglager. Även färgen på solbänkarna flagade.

Ankarjärnen var svartmålade.

10 Flera av fönsternischerna hade rinningar och sprickbildningar i fönsterbågen. (D10-850)

11 Fönstren var i stort behov av kittning och målning. Ca 80% av kittet fick bytas ut. (D10-851)

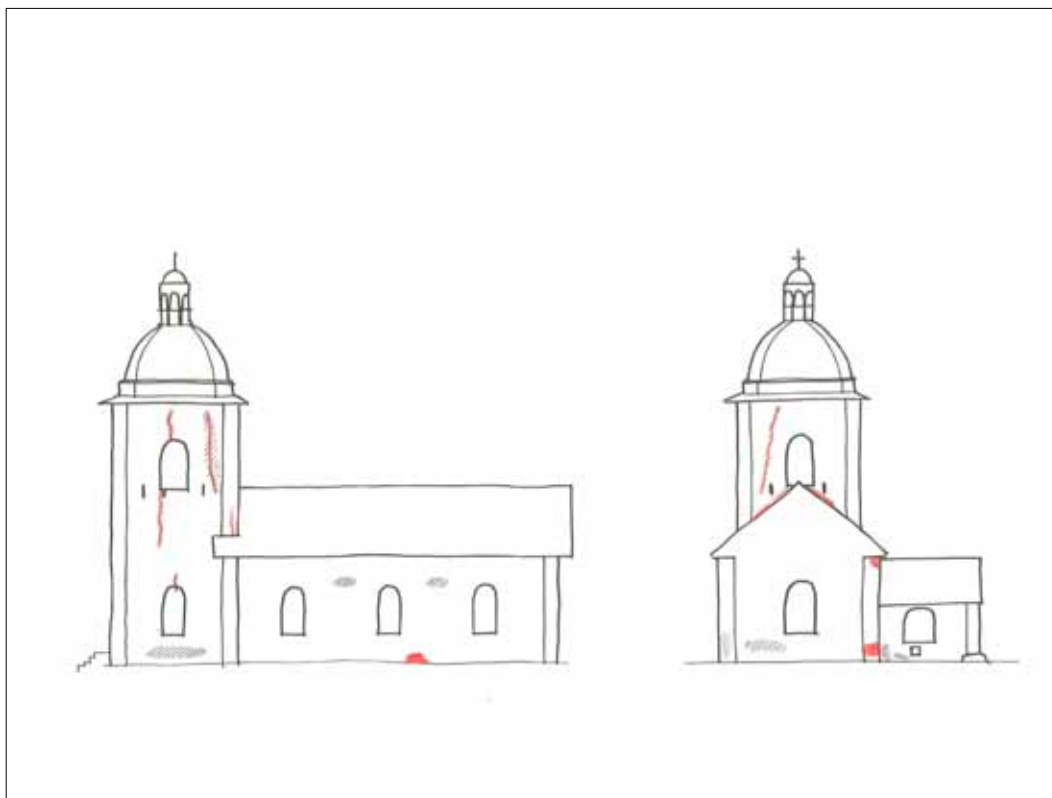
12 Putsbortfall förekom vid långhusets nordöstra hörn. (D10-853)

13 *Tornet från nordost före arbeten. Skador förekom bland annat i anslutning till plåtkanten på tornets östra fasad. (D10-852)*

14 *Tornets södra fasad före renoveringen, där sprickor förekom, främst på tornets övre del. (D10-849)*

15 Skiss av Vagnhärads kyrkas södra och östra fasad. Röd markering är sprickor och putsskador och skrafferingar markerar entreprenörens lagningsdokumentation. Skiss Eva Wockatz.

16 Skiss av Vagnhärads kyrkas norra och västra fasad. Röd markering är sprickor och putsskador och skrafferingar markerar entreprenörens lagningsdokumentation. Skiss Eva Wockatz.

17 Tornets nedre del efter lagningar. Fotografi Magnus Josephson (Slm D10-865).

18 Del av norra fasaden efter utförda lagningar. Fotografi Magnus Josephson (Slm D10-866).

Putsade ytor

Fasaderna tvättades med högtryckstvätt, varmt vatten. Mindre partier som hade spruckit eller där putsen hade fallit bort knäckades ned. Enligt entreprenören gjordes endast lagningar i själva putsen. Putslagningarna utfördes med hydrauliskt kalkbruk och spritputsades. Se även skiss över sprickor och lagningar, sidan 12.

Till byggmöte två målades två olika kulörprover upp. Den ena kulören 94:5 och den andra 46:5 (3000 gr obränd terra till 25 kg kalkpasta). På plats upplevdes den undre kulören 94:5 vara för ljus och den övre 46:5 för mörk. Ett andra prov gjordes därför med en ny kulör, en blandning av de två pigmenten, som valdes. Denna kulör var 94/46:15, d v s 1750 gr guldocker och 1500 gr obränd terra till 25 kg kalkpasta.

Släta partier skrapades med färgskrapa och en tunn slamning lades på och kalkmålades med kulören 30:3 (pigmentet grön umbra som tidigare hade använts).

Kalklimfärgen krysströks med pensel. Putslagningar och kalkmålning gjordes i juli - augusti. Både spritputsade och slätputsade ytor ströks fem gånger. Anledningen till att det

ströks så många gånger, var främst för att spritputsens stenar var så ”vassa”. Möjligen hade också vädet en viss inverkan. Under perioden var det en del häftiga regnskurar.

Fönsterbågar och övriga målade ytor

Fönsterbågarna var tidigare målade i en kromoxidgrön kulör, vilken var vanlig vid början av 1900-talet. I samråd med församlingen och länsmuseum valdes att frånga den mörkgröna nyansen och istället välja en kulör som tidsmässigt och stilmässigt passar bättre ihop med kyrkans exteriöra utseende som till stora delar är från 1830-talet.

Eftersom långhusets fönsterbågar är utbytta, så skrapades på sakristians fönsterbåge, där kulören bränd umbra återfanns, 1A-100. Provstrykning gjordes också av engelskt rött (församlingens önskemål) och grå umbra. En träff ordnades på plats där församlingen, Sörmlands museum och målaren var eniga om att nu måla fönsterbågarna i kulören 1A-100, bränd umbra.

En del glasrutor var spruckna sedan tidigare. Dessa byttes nu. Eftersom det svagt grönfärgade glaset inte

19 Kyrkan sedd från sydost vid slutbesiktningen den 16 september 2010. (D10-864)

20 *Tornets västfasad vid slutbesiktningen. (D10-862)*

längre finns att få tag på, ersattes de spruckna glasen med så kallat ofärgat antikglas.

Ankarlutar och lilla tornfönstret målades i fasadernas gula kulör.

Solbänkarna målades med svart linoljefärg. Även tornets smidesräcke målades med svart linoljefärg.

Ljudluckor målades med en blandning av trätjära, pigment och en liten andel linolja.

Övrigt

Stuprör med inåtvända falsar vändes, så att falsar kom utåt. Några rörböjar byttes ut. Stuprören målades in i fasadkulören.

Produkt- och materialval

Putsbruk: Hydrauliskt kalkbruk, Weber Cal 148, 3 mm, samt Weber Cal 152, 1 mm.

Kalkfärg: Kalklimfärg special, Combimix. 5 strykningar.

Målarfärg: Linoljefärg Engwall & Claesson, LASOL. Till ankarjärn, tornfönster och stuprör kulör obränd terra 4A-46. Till fönsterbågar kulör bränd umbra 1A-100 (äkt pigment). Järn rotskyddades med zinkprimer. Till ljudluckor användes trätjära, pigment och liten andel linolja.

Kulör: Spritputs 94/46:15, gul kulör som blandades av 850 gr guldocker, 750 gr 46 obränd terra blandat i 15 kg kalklimfärg. Slätputs 30:3, vit kulör som blandades av grön umbra.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Den exteriöra renoveringen har främst varit av karaktären underhållsåtgärder. Spritputs var generellt i ett gott skick, med undantag av en del sprickbildningar i tornets puts och mindre partier med putsbortfall på samtliga fasader. Lagningar av dessa partier har utförts och fasaderna har kalkmållats. Fasaderna var också relativt nedsmutasade, med en del svarta rinningar. Renoveringen var därför välbehövlig. Kyrkans placering på en höjd gör att den är väl synlig.

21 Fönsterbågarna målades nu med pigmentet bränd umbra. (D10-861)

22 Stupröret i nordöstra hörnet ska förses med en längre utkastare. (D10-859)

Valet att inte kalkavfärfa fasaderna med traditionell platsblandad kalkfärg gjordes eftersom underlaget ansågs vara osäkert, med avseende på tidigare lagningar med eventuellt cementinblandat putsbruk och sannolikt tidigare järnvitriolpigmenterade fasader.

Valet att måla fönsterbågarna med bränd umbra är positivt för det exteriöra utseendet, i det avseendet att kulören tidsmässigt passar ihop med spritputsen, de förstörade fönstren och tornhuvuven som tillkom 1835.

Stupröret vid långhusets nordöstra hörn är för kort, vilket gör att putsen utsätts för vattenstänk. Stupröret kommer inom kort att förlängas och förses med ny utkastare.

KÄLLFÖRTECKNING

Litteratur

Nationalencyklopedin, band 18. Bra Böcker. 1995.
Sörmländska kyrkor nr 5, Vagnhärads kyrka, Ivar Schnell, 1977.

Opublicerat material

Kategoriinventering, inventering av kyrkor i Trosa kommun, Södermanlands län, Strängnäs stift, 2002 – 2010.

Kyrkobyggnadens, inredningens och inventariernas underhåll. Vårdplaneringsexempel från Södermanlands län. 1985-87. Vagnhärads kyrka

Revidering av värdetexter för områden i Södermanlands län som är av riksintresse för kulturminnesvården enligt 2 kap 6 § lag om hushållning, med naturresurser mm. Riksantikvarieämbetet. 1996-08-27.

Arkiv

ATA, Antikvariskt Topografiskt Arkiv, Stockholm
Sörmlands museums arkiv.

den enligt 2 kap 6 § lag om hushållning, med naturresurser mm. Riksantikvarieämbetet. 1996-08-27.

Vagnhärads kyrka. Vård- och underhållsplan 2005. Sörmlands museum.

23 Vagnhärads kyrka vid slutbesiktningen sedd från sydväst. (D10-863)

24 Vagnhärads kyrka vid slutbesiktningen sedd från sydost. (D10-860)

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Fastighetsuppgifter

Objekt: Vagnhärads kyrka

Kommun: Trosa kn

Fastighetsbeteckning: Trosa Åby 2:12

Församling: Trosa-Vagnhärad

Socken: Trosa-Vagnhärad

Län: Södermanland

Stift: Strängnäs

Ekonomisk karta: 9H7j

Författningsskydd

Lag (1988:950) om kulturminnen mm.

Kyrkor uppförda före utgången av år 1939 skyddas enligt 4 kap. 3 § Lag (1998:950) om kulturminnen mm (KML). Enligt denna lag ska alla kyrkobyggnader och kyrkotomter som tillhör Svenska kyrkan samt alla begravningsplatser vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. För byggnader och anläggningar som tillkommit före 1940 gäller att de inte på något väsentligt sätt får ändras utan Länsstyrelsens tillstånd. Detta tillståndskrav gäller också för vissa, särskilt utvalda byggnader och anläggningar som är yngre och som har höga kulturhistoriska värden. Kyrkliga inventarier av kulturhistoriskt värde ska förvaras och vårdas väl. Varje församling ska föra en förteckning över sådana inventarier.

Miljöbalk, riksintresse för kulturmiljövården

Vagnhärads kyrka ligger i ett område, Trosaåns dalgång (D 46) som av Riksantikvarieämbetet har utpekats som riksintresse för kulturmiljövård. Enligt 3 kap 6 § i MB, Miljöbalk (1998:808), skall områden som är av riksintresse för kulturmiljövården skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada natur- eller kulturmiljön. Motiveringen är att det är "Ett av länets fornlämningstätaste odlingslandskap med tätt förekommande fornlämningar kring Trosaåns dalgång, vilka visar på lång bebyggelsekontinuitet och stegvis kolonisation anpassad till landhöjningen, som också har styrt läget för de förhistoriska centrumbildningarna."

Projektrelaterad information

Beställare: Trosa församling, genom fastighetsansvarig Jan Nyberg.

Projektering: Arkitektur & Byggnadsvård, genom Leif Göthberg.

Antikvarisk kontroll: Sörmlands museum, genom Eva Wockatz

Totalentreprenör: Fasadteknik AB, genom Peter Karlsson

Underentreprenör måleri: Thomas Lundqvist måleri AB, genom Thomas Lundqvist

Övriga uppgifter

Länsstyrelsen i Södermanlands län, dnr 433-12762-2008.

Sörmlands museum, dnr KN-KUS07-180

Dokumentationsmaterial

Dokumentationsmaterial i form av arbetsmaterial och fotografier förvaras i Sörmlands museums arkiv, Nyköping.